

Методичний коментар до уроку “Як народжується музика”

Соната

Наспівуємо

Як сьогодні розпочався день? Яка пісенька чи мелодія звучала в душі, коли ви йшли до школи? А може, ви йшли та наспівували? Хочете наспівати її однокласникам й однокласницям? А можливо, у вас ще й склався віршик?!

Підніmemo настрої одне одному, наспіваємо пісеньки в привітання. А ще можна сказати одне одному приємні слова.

Налаштувалися на урок? Тож розпочинаймо!

Куплет + приспів = пісенька!

Запропонуйте дітям поміркувати, чим музика пісні відрізняється від інших музичних творів. Діти слухають мелодії пісень та інструментальну музику, намагаються визначити, яка музика може бути мелодією пісні.

- Як ви впізнали мелодію пісні?

Пісня — музичний твір, який здебільшого складається із двох частин — куплету і приспіву. Тож у мелодії пісні маємо почути принаймні два фрагменти, що повторюються. Хоча бувають пісні й без приспіву.

- Пригадайте улюблені пісні та наспівайте мелодію.
- Як упізнати частини пісні – куплет і приспів?
- Чи можете, слухаючи мелодію пісні, порахувати кількість куплетів? Що допомагає це зробити?
- Чим приспів відрізняється від куплету?

Знайомимося із композитором

Дмитро Бортнянський — український композитор із Глухова (Сумщина), співак і диригент, автор 6 опер, понад 100 хороших творів, багатьох камерно-інструментальних творів, романсів, хороших циклічних концертів, 10 двохорових концертів.

Пращури Дмитра Бортнянського родом із села Бортне (на Лемківщині в Галичині). Батько майбутнього композитора, Стефан Шкурат, оселився в Глухові, його називали “глухівським міщанином”, змінив своє прізвище на Бортнянський (за назвою рідного села). Тато користувався настільки великим авторитетом, що в 1755 році його обрали на посаду козацького сотника, він став членом полкової старшини Ніжинського полку. Із часом одружився з козачкою Мариною Дмитрівною Толстою.

Початкову музичну освіту Дмитро Бортнянський здобув у Глухівській співацькій школі, яка готувала співаків для придворної хорової капели в Петербурзі. У юному віці Дмитра за сильний голос і музикальність помітив співак Марко Полторацький і забрав на Московщину, до Петербурга, у хорову капелу, де він навчався в її керівника, італійського композитора й аранжувальника Бальдассаре Ґалуппі. Але Бортнянський не втратив зв’язок з Батьківщиною і залишився українцем.

Саме Бортнянський був першим українським композитором, музичні твори якого почали виходити друком. А повне зібрання його творів у 10 томах видане вже після смерті композитора в 1882 році за редакцією композитора Петра Чайковського. На жаль, збереглася лише невелика кількість інструментальних творів Бортнянського — три сонати для клавесина, концерт для чембало з оркестром, квінтет і концертна симфонія.

Починаючи з 20-х років минулого століття, на творчість Бортнянського звертають особливу увагу українські музиканти. Тоді ж український композитор, музикознавець, фольклорист, педагог, доктор музикознавства Станіслав Людкевич закликає українських музикантів розвивати традиції, закладені Бортнянським, “глибше і ґрунтовніше зануритися в велику культурну скарбницю, що зосереджена у творах Бортнянського, знайти в ній джерела й основи нашого відродження”. Минуло століття, але ці слова й досі актуальні.

Українці шанують Дмитра Бортнянського. Нині його ім'ям названі училище культури і мистецтв у Сумах, вулиця у Львові, Академічний камерний хор при Чернігівській філармонії. У Глухові, на батьківщині композитора, йому встановлено пам'ятник (авторка — Інна Коломієць). На початку 1990-х народна артистка України Наталя Свириденко (клавесин) створила Тріо імені Дмитра Бортнянського (клавесин, флейта, сопрано), яке активно популяризувало творчість композитора. До 270-ліття від дня народження композитора Національний банк України ввів в обіг ювілейну монету, присвячену йому.

Композитор-першопроходець

Музику Дмитра Бортнянського відрізняє тонкий художній смак, стриманість, благородство, класична ясність, високий професіоналізм, вироблений глибоким вивченням тодішньої європейської музики. Тодішні композитори та критики зазначали, що композитор вчився на тих самих зразках, що і знаний австрійський композитор і музикант Вольфганг Амадей Моцарт, намагався бути схожим на великого композитора. Однак при цьому музична мова Дмитра Бортнянського національна, українська.

Хоча інструментальна музика порівняно легка з технічного погляду, дослідники відмічають у ній “незвичайне багатство художніх образів, найвищий творчий інтелект композитора”, яскраві українські національні мотиви у мелодиці ліричних і танцювальних тем. Творчість Бортнянського значно вплинула на подальший розвиток як української, так і світової музики.

Послухайте сонату українського композитора Дмитра Бортнянського. Він був першим українським композитором, який писав фортепіанні сонати.

- Уявіть себе музикознавцями. Ви розповідаєте слухачам про почуту музику. Доберіть слова, які найкраще опишуть сонату Дмитра Бортнянського.
- Розкажіть про сонату за допомогою хмари слів (див. на форзаці).
- Для якого музичного інструмента написана соната?
- Покажіть виразними рухами рук, як змінюється музика.
- Якщо вас попросили би поділити сонату на частини, то скільки б частин у вас було?

Соната як музичний твір

Нам здається, що композитори пишуть музику лише за своєю уявою. Але в музиці існують суворі правила, схожі на математичні, тож, фантазуючи, композитори не забувають про них. Ознайомимося з правилами побудови сонати.

Соната (від лат. *sonare* — звучати) — музичний твір, який зазвичай складається з трьох частин (третю частину часто називають фіналом [завершальною частиною, висновком]), пишеться для одного або кількох музичних інструментів. У класичній сонаті темп частин розподіляється так: швидко — повільно — швидко.

Послухайте сонату ще один раз, дивлячись на музикограму.

- Почуйте, коли мелодія повторюється, покажіть це руханням рук.
- Чи щоразу повторення однакові? Як це відображено в музикограмі?
- У якій частині сонати звучить рондо? Як це можна довести?
- Чим фінал сонати відрізняється від решти частин? Як би ви його впізнали, якби вам зіграли лише його (без перших двох частин)?

Клавесин і фортепіано

Послухайте ще одне виконання цієї сонати Дмитра Бортнянського.

- Чи один і той самий музичний інструмент грав обидва твори? Як ви про це дізналися?
- Які особливості звучання сонати ви помітили цього разу?
- Чи вже чули цей музичний інструмент? Коли саме?
- Чим відрізняються тембри музичних інструментів, на яких виконували сонату перший і другий рази? Опишіть їх.
- Яке виконання вам сподобалося найбільше? Чому?

Дмитро Бортнянський жив у часи, коли клавесин був достатньо поширеним: клавіатура клавесина та фортепіано схожа, тому твори композитора часто звучали на різних музичних інструментах.

Клавесин і фортепіано водночас і схожі, і різні музичні інструменти. І це не дивно: старовинний клавішний струнно-щипковий музичний інструмент клавесин — подібний до фортепіано. У клавесина гострий, сухий, дзвінкий звук, а у фортепіано — більш насичений, яскравий. На фортепіано гучність звуку змінюється поступово, а звук клавесина уривчастий, нота не звучить довго.

Чому так? У цих музичних інструментів різний спосіб отримання звуку: у клавесина спеціальний зажим натягує струну, а потім її відпускає, а у фортепіано — молоточок б'є по струнах, а педалі, що натискаються ногами, можуть звук подовжувати або робити його більш глухим і тихим.

- Порівняйте звучання фортепіано і клавесина. Які переваги кожного з інструментів?
- Що допомагає відрізнити їх одне від одного?

Силою та динамікою звучання клавесин поступається фортепіано, але має свої беззаперечні переваги: прозору ясність тону, ритмічну чіткість і прекрасну поєднуваність з іншими музичними інструментами і голосами, які зробили клавесин чудовим ансамблевим інструментом. Є п'єси, які звучать на клавесині яскравіше, ніж на фортепіано. Тому на клавесині грають і досі, але він не любить великих сцен. Це **камерний музичний інструмент** — створений для виконання соло чи в ансамблі з малим складом музикантів у невеликих приміщеннях.

- Поміркуйте, як відрізнити звук фортепіано від звуку клавесина.
- Чи належать ці музичні інструменти до однієї групи?
- А який із цих музичних інструментів не має струн? До якої групи ви віднесли б його?

Дослідити музичні інструменти та класифікувати їх дітям допоможе завдання на с. 32 із [робочого зошита-альбому "Мистецтво"](#) для 4 класу.

Дослідження мелодії

Дослідіть запропоновані мелодії (див. підручник на с. 63).

- Що схожого в нотних записах? Чим вони відрізняються?
- Проплескайте їх ритм. Запишіть ритмічну послідовність за допомогою "Ti-ri", "Ti", "Ta", "Ta-a".
- Чи слухали ви вже музику зі схожим ритмом? Коли?
- Як би ви назвали ці музичні ілюстрації (полька, вальс чи марш)?

Щоб яскравіше відчувати різницю в мелодіях, запропонуйте дітям зіграти кожну з них на музичному інструменті. Цю роботу можна організувати по-різному — або кожна група дітей грає всі фрагменти, або розучує один фрагмент, а потім діти слухають одне одного і роблять висновки.

- Як звучить одна й та сама мелодія на різних музичних інструментах?
- Ви вже знаєте, що виконання на різних музичних інструментах впливає на відтворення характеру твору. Пригадайте, як. Що може змінитися? Чому? Які музичні інструменти ви знаєте?

Далі цю роботу можна продовжити.

Вивчіть пісню сучасних українських авторів — знаного композитора і педагога Жанни Колодуб і самобутньої поетеси Зої Ружин “Сонця квіт” (“Пісенник”, с. 122).

- Як би ви намалювали музикограму пісні?
- Що схожого в музикограмах усіх пісень? Чим вони мають відрізнятися?
- Яка музикограма складніша — пісні чи сонати? Чому ви так думаєте?
- Знайдіть серед робіт Марії Приймаченко відповідну картину, яка могла б стати ілюстрацією до цієї пісні.
- А яку ілюстрацію намалювали б ви? Розкажіть, чому.